

نسخ خطی مشایخ کرمان

فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی / نگاشته احمد منزوی - تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۲، ج ۱: هجده، ۷۶۶ص. جلد یکم: کتابخانه خصوصی اهدایی زین العابدین ابراهیمی. شابک ۹۶۴-۷۰۲۵-۰۹-۲

اخیراً مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی فهرست مجموعه اهدایی زین العابدین ابراهیمی را به عنوان جلد اول فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی منتشر کرده است. کتابخانه ابراهیمی در کرمان به جهت داشتن مجموعه‌ای جامع از آثار گروه مشایخ کرمان بسیار حائز اهمیت است. این کتابخانه که سابقه آن به ۱۲۵۰هـ. می‌رسد در آغاز شامل کتاب‌های شخصی محمدکریم خان کرمانی بود و پس از او علمای شیخیه دیگر نیز کتاب‌هایی را بر آن افزودند، از جمله نسخه‌های عکسی حدود ۷۵۰ عنوان کتاب که همه آنها نسخه اصل و به خط مولفان آنها، یعنی هفت تن از مشایخ و علمای سلسله شیخیه است.

این فهرست که شامل ۱۷۸۲ عنوان نسخه عکسی از کتاب‌های خطی و عکسی کتابخانه ابراهیمی کرمان است علاوه بر آثار مشایخ شیخیه نسخه‌های خطی بسیاری را در علوم گوناگون - شامل حکمت، کلام، تفسیر، فقه، حدیث، رجال، درایه و علوم طبیعی و ریاضی و فلکی و طبی و حتی علوم غریبه - در بر می‌گیرد که در نمایه موضوعی انتهای فهرست می‌توان اسمی آنها را مشاهده کرد و در میان آنها کتاب‌ها و رساله‌های درخور توجهی وجود دارند که تاکنون تصحیح و چاپ نشده‌اند.

این فهرست که به کوشش آقای احمد منزوی فراهم آمده برای کسانی که درباره مذاهب و فرق اسلامی پژوهش می‌کنند، بسیار مغتنم است. متأسفانه دسترسی به کتاب‌ها و آثار برخی از بنیانگذاران فرقه‌ها

آسان نیست، زیرا پیروان ایشان از ارائه آثار مزبور به عللی خودداری می‌نمایند و اهل تحقیق را به زحمت می‌افکنند، از این رو اهتمام کتابخانه مرکز دائرة المعارف به عکس برداری از نسخ خطی شیخیه و انتشار فهرست آنها جای قدر دانی دارد.

آثار فرقه شیخیه که به شیخ احمد بن زین الدین احسائی (۱۱۵۷-۱۲۴۲هـ) منسوب‌اند از چند نظر مورد توجه پژوهشگران است:

اول آنکه، شیخ احسائی در عقاید مذهبی به شیعیان تدریجی قدیم مانند شیخ رجب برسی، صاحب کتاب مشارق انوار الیقین فی مقامات امیر المؤمنین، نزدیک شده است، به طوری که شرح گسترده‌وی بر زیارت جامعه کبیره این مشابهت را به وضوح نشان می‌دهد. دوم آنکه، شیخ احمد در آثار کلامی خود به نقد فلسفه صدرای شیرازی اهتمام ورزیده است و هر چند به نظر اهل معقول در مصاف با ملا صدرا موفق نیست، ولی آثار وی از دیدگاه شناخت جدال‌های کلامی و فلسفی در اسلام قابل مطالعه است. کتاب شرح عرشیه اثر شیخ در این باره راهنمای مناسبی برای تجسس شمرده می‌شود.

سوم آنکه، شیخ رأی ویژه‌ای در موضوع غیبت و ظهور امام دوازدهم (عج) به میان آورده که در مذهب اثنی عشری سابقه ندارد. مضمون سخن وی این است که: «أَنَّ مَوْلَانَا صَاحِبَ الزَّمَانِ عَلَيْهِ السَّلَامُ دَخَلَ فِي عَالَمٍ هَوْرٍ قَلِيلاً وَ...». تحقیق کافی در این مسأله به مطالعه دقیق در رساله رشتیه بستگی دارد که شیخ در پاسخ سؤالات علی ابن میرزا جان رشتی نگاشته شده است.

چهارم آنکه، شیخ احمد با آثار اسماعیلیه یعنی شیعیان هفت امامی و باطنی آشنایی داشته و از آنها اثر پذیرفته است، زیرا در آثار شیخ به مناسبت تأویلات این فرقه درباره آیات شریفه قرآنی دیده می‌شود. به عنوان نمونه: مقایسه تأویل آیه کریمه «مَثَلُ الَّذِينَ يَنْفَقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ» (بقره: ۲۶۱) در خلال آثار شیخ با آنچه ناصر خسرو قبادیانی، شاعر نامدار و داعی اسماعیلی، در کتاب وجه دین در مورد این آیه آورده است، گمان تأثیرپذیری شیخ را از اسماعیلیه قوت می‌بخشد.

پنجم آنکه، برخی از فرق همچون بلیه از آثار شیخ احسائی اثر پذیرفته‌اند و کتاب شرح الزیارة الجامعة الکبیره، از تصانیف شیخ، چنانکه مازندراتی در ظهور الحق آورده، چندی نزدیک بوده است و در کتاب بیان فارسی فقراتی از آن زیارت رامی آورده و به آرای شیخ استناد و اعتماد می‌نماید.^۲ البته پژوهشگران مذاهب و فرق در بررسی آثار و آرای فرقه‌ها می‌توانند به پیوندهای آنان بایکدیگر پی‌برند و ریشه‌یابی کنند.

خلاصه آنکه، بررسی آثار شیخ و پیروان او، از جهات گوناگون برای اهل تحقیق لازم است و این فهرست راهنمای خوبی برای دستیابی به آثار سران شیخیه است. جز آنکه متأسفانه فهرست مزبور از اغلاط فراوان خالی نیست که برخی از آنها احتمالاً چاپی است و برخی دیگر نتیجه درست نخواندن نسخ خطی است و پاره‌ای هم ممکن است در اصل نسخه‌ها به غلط نوشته شده و عیناً در فهرست منعکس گشته است. چند نمونه از اغلاط مزبور ذیلاً به نظر خوانندگان می‌رسد:

ص ۱۴، در دو جا از استاد شیخ الرئیس ابن سینا، به نام «ابوعبدالله ناقلی» یاد شده که «ناقلی» درست است و در عکس نسخه خطی در پایان کتاب (ص ۶۲۲) نیز «ناقلی» آمده است.

ص ۳۴، عبارت: «تَعَالَى اللَّهُ عَنِ الصَّاحِبَةِ» (خدای برتر از آن است که همسر داشته باشد) به صورت «قال الله عن الصاحبة» درج شده است.

۱ برای ریشه‌شناسی این واژه و اطلاع از معنای آن نک. محمد معین، «هورقلیا»، مجلة دانشکده ادبیات، س ۱ (فروردین ۱۳۳۳)، ش ۳: ۷۸۹-۱۰۴.

۲ بیان فارسی، ص ۲۷۶، چاپ سنگی.

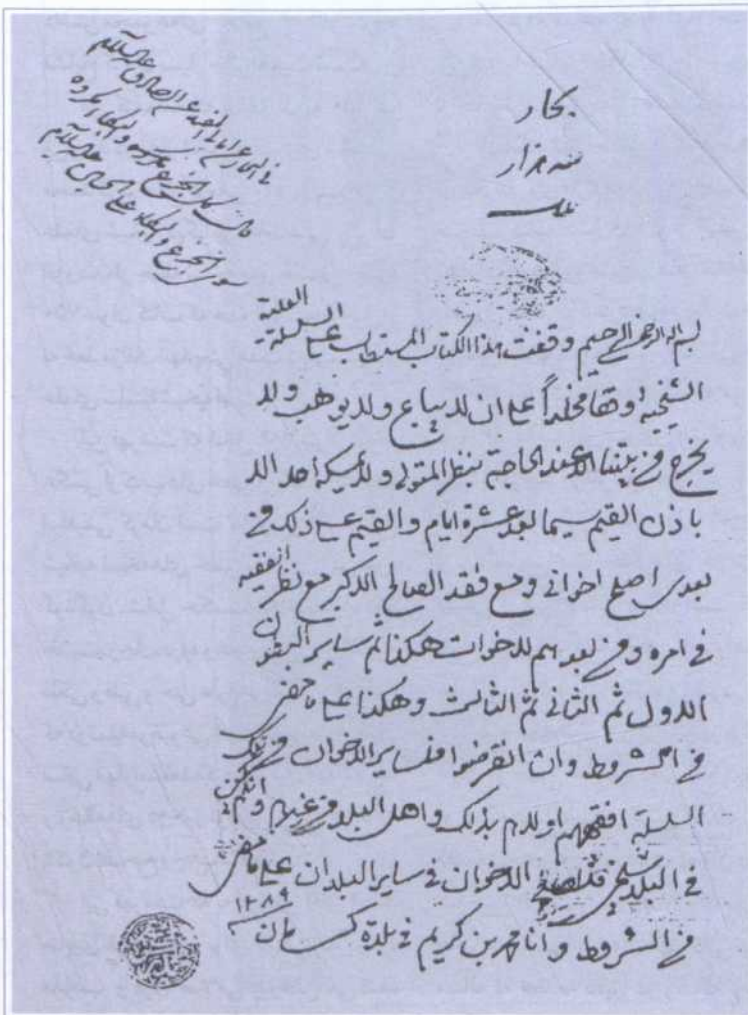

ص ۳۵، «من ماء الرجل و من ماء المرأة غلط است و... و من ماء المرأة باید باشد»
 ص ۳۵، عبارت «کما ینبغی» به صورت «کما ینبغی» در آمده است.
 ص ۳۵، «لنهذیتهم» به شکل «لنهذیم» چاپ شده است.
 ص ۳۹، «شرمة» به جای «شِرْذِمَة» به چاپ رسیده است.
 ص ۴۱، «بلدة المراغة حفظهما الله» غلط است و «حفظها الله» باید باشد.
 ص ۵۲، «بغاة العلم» (جویندگان دانش) به صورت «بقاة العلم» چاپ شده است.
 ص ۶۸، «استخرجت الله العظیم» عبارتی کفرآمیز از کار در آمده که اصل آن «استخرجت الله العظیم» است (یعنی: از خدای بزرگ درخواست خیر کردم).
 ص ۱۶۹، «بالتعظیم و الاجال» غلط است و «بالتعظیم و الأجلال» باید باشد.
 ص ۱۷۰، نام کتاب مشهور «الحدائق الناضرة» اثر شیخ یوسف بحرانی، به صورت «الحدائق الناظرة» چاپ شده که غلط است.
 ص ۱۷۴، «قال انام الاتام» نادرست است و «قال امام الأنام» باید باشد.
 ص ۱۷۷، «الحسین بن علوان» نادرست است و «علوان» در کتب رجال ضبط شده است.
 ص ۱۸۲، عبارت «لم اكره اهلاً لذلك» غلط است و «لم أكن أهلاً لذلك» درست است.
 ص ۱۸۷، عبارت «... را به پاسخ گویی و گزارش پرداخته» خطا است و «... او به پاسخ گویی و گزارش پرداخته» باید باشد.
 ص ۱۸۸، «طال الله بقائه» باید به صورت «أطال الله بقائه» تصحیح شود.
 امثال این اغلاط در فهرست به فراوانی دیده می شود و معلوم است که از اهمیت اصلی و فوائد فهرست نمی کاهد.
 ناگفته نماند که در این فهرست برخی از اظهارات نقل شده درباره برخی از کتابها نادرست است. به عنوان نمونه درباره «اصل سلیم بن قیس» در ص ۲۸ می خوانیم که: «یکی از کتابهای حدیث و فقه شیعی

پیش از روزگار حضرت صادق (ع) است...» حال آن که این کتاب منسوب به سلیم بن قیس هلالی عامری کوفی (د. ۹۰ هـ.) از مسائل فقهی بحث نمی کند و مباحث آن، صرفاً تاریخی و مربوط به رویدادهای صدر اسلام و موضوع امامت است. از سوی دیگر، این کتاب، هر چند منسوب به سلیم بن قیس است، ولی این انتساب مورد اعتماد محققان نیست و به تعبیر متکلم مبرز و فقیه نامدار امامیه، شیخ مفید، در رساله تصحیح الاعتقاد: «أن هذا الكتاب غیر مؤثوق به»^۳ و به هر صورت، نباید آن را در زمره کتب فقهی معرفی کرد.
 در مقدمه فهرست به مناسبت از شیخ محمدتقی برغانی قزوینی، مشهور به شهید

ثالث «سخن رفته است و او را «پدر قره العین» شمرده اند که این نسبت صحیح نیست. شیخ محمدتقی، پدر شوهر و عموی قره العین بوده است و او را به دخالت در کشتن عمویش متهم ساخته اند. در روضة الصفا ضمن سخن از شیخ محمدتقی برغانی، آمده است: «... به تحریک برادرزاده اش که قره العین لقب داشت و در سلسله بایبه داخل شد و زنی در کمال جمال بود، در محراب مسجد قزوین بکشتند»^۴.
 در پایان، توفیق دست اندرکاران مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی را در ادامه اینگونه خدمات فرهنگی از پروردگار متعال خواستارم.
 مصطفی حسینی طباطبایی

وقف نامه بر گروه شیخیان کرمان، «بحار الانوار»، به خط محمد بن کریم (= کرمانی)، کرمان، ۱۲۸۹ هـ. (مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، تهران، ششم ۱۳۵۲۶۷)

^۳ تصحیح الاعتقاد، اثر شیخ مفید، صفحه پایانی کتاب.

^۴ روضة الصفا، (تهران، ۱۳۳۹)، ج ۱۰، ص ۳۴۰.